

מעמדם של בני המיעוטים במדינת ישראל על פי התורה

שאלת מעמדם של בני המיעוטים במדינה מנסרת בחלל האוויר מאז תקומתה של המדינה. מדינת ישראל הוקמה על פי "משפט העמים" בהחלטת האו"ם בי"ז בכסלו תש"ח (כ"ט בנובמבר 1947 למניינם). החלטה זו קבעה שהמדינה היהודית תהיה דמוקרטית, וכל אזרחיה יהיו שווים זכויות ללא הבדל דת ולאום. רוב בני המיעוטים שאינם יהודים הם מוסלמים, ורובם מזהים עצמם בשנים האחרונות כערבים-פלסטינים, בשעה שמדינת ישראל נמצאת בעימות מתמשך עם קבוצה לאומית זו. מציאות זו מעוררת שאלות נוקבות המקשות על החברה הישראלית. במאמר זה ננסה לגעת בנושא משלוש נקודות מבט: (1) השאלה ההלכתית. (2) השאלה המוסרית. (3) השאלה הלאומית.

שלוש השאלות ייבחנו מתוך ניסיון להבין את ההכוונה של התורה, הנביאים וחז"ל, ובעקבותיהם - הראשונים והאחרונים. השאלה ההלכתית היא בתחום המותר והאסור גרידא, השאלה המוסרית והלאומית היא שאלה של יעדים ושיאפות, שקיומנו האנושי והלאומי מותנה בהם, וברור שגם בשאלות אלו קיימות שאלות של איסור והיתר. בכוונה דירגתי את השאלות בצורה הזו, משום שלענ"ד השאלה ההלכתית היא הקלה לפיתרון. על גביה יש שאלה מוסרית של התנהלות מדינה יהודית עם בני מיעוטים. מתוך מציאות סבירה בתחום זה ניתן לגשת לשאלה הלאומית.

א. השאלה ההלכתית

בנושא זה עסקו רבים במיוחד בדור האחרון¹, ואין להאריך בעניין. נסכם רק כמה נקודות:

1. המוסלמים (ישמעאלים) אינם עובדי עבודה זרה (רמב"ם, הל' מאכלות אסורות יא, יז; שו"ת הרמב"ם סי' תצח).
2. דת האסלאם מחייבת לקיים את שבע מצוות בני נח.
3. האם הם יכולים להיחשב כ"גרים תושבים" (המורשים לשבת בארץ ישראל על פי ההלכה)? לדעת הרמב"ם: "אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג" (הל' עבודה זרה י, ו; הל' איסורי ביאה יד, ח). לדעתו גם אם הנכרי יקיים שבע מצוות בני נח, הוא אינו יכול להיחשב בזמן הזה לגר תושב, כיוון שהיובל אינו נוהג ולכן "אין מקבלין". בנוסף לכך לדעתו קבלת שבע המצוות צריכה להיות:

¹ עי' 'תחומין' ב' עמ' 169 במאמרו של הרב הרצוג "זכויות המיעוטים לפי ההלכה", פורסם בספר 'תחוקה לישראל על פי התורה' וכן בחוברת רשו"ת-תשובות מבוארות מגדולי הפוסקים בני זמננו בנושא: נכרים במדינה יהודית, הוצאת ראובן מס תשס"ט, וכן בתחומין שם עמ' 180 מאמרו של הרב יהודה גרשוני "המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה", וכן ב'תחומין' ח עמ' 337, במאמרו של הרב אלישע אבינר "מעמד הישמעאלים במדינת ישראל לפי ההלכה". כמו כן עי' בקובץ 'התורה והמדינה', חלק ב, עמ' 49 מאמרו של הרב שאול ישראלי "מעמד הנכרי במדינה ישראלית".

מפני שציווה הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן אבל אם עשאו מפני הכרע הדעת, אין זה גר תושב.

האור שמח בהל' איסורי ביאה מסביר שהאמונה במעמד הר סיני היא זו שיוצרת את מעמד ה'גר תושב'. על פי קריטריון זה המוסלמים אינם מאמינים בתורה ולא יוכלו להתקבל כגר תושב גם אילו היובל היה נהג.

מהתוס' (ע"ז סד, ב) משמע שאין צורך בקבלה, אלא די בדיעה שנכרי שומר על שבע מצוות בני נח, ולמסקנה זו בשיטת הרמב"ם הגיע בספר 'חמדת ישראל' ר' מאיר דן פלאצקי בקונטרס 'נר מצוה'.

המהר"ץ חיות בקונטרס 'תפארת ישראל' שנכתב נגד עלילת הדם בדמשק, הגיע למסקנה שהנוצרים והמוסלמים יכולים להיחשב כגרים תושבים; אבל בקונטרס אחרון חזר בו מכיוון שאסור לבן נח לחדש דת לעצמו, ולכן אינם יכולים להיחשב כגרים תושבים.

הראב"ד חולק על הרמב"ם וסובר שגם בזמן הזה ניתן לקבל גר תושב, אלא שמספר דינים אינם מקיימים כלפיו בזמן הזה (הל' איסורי ביאה שם).

אם נצרף את דעת בעלי התוס', שלפיה אין צורך בקבלה מפורשת, אל דעת הראב"ד, שלפיה ניתן לקבל גר תושב בזמן הזה – נוכל למצוא היתר הלכתי להגדרת המוסלמים כגרים תושבים. אפשרות זו מעלה הרב קוק (משפט כהן סי' סא). הוא מעלה אפשרות שאומה שלמה אינה צריכה קבלה מפורשת. וכן העלה המהר"ץ חיות בתחילת דבריו ובעל חמדת ישראל².

האחרונים שדנו ב"היתר המכירה" ושללו אותו מצד איסור "לא תחנם" שלפיו אסור למכור קרקעות לנכרים, לא ראו את הישמעאלים כגרים תושבים, כיוון שאילו היו מוגדרים כך ברור שלא קיים איסור הלכתי במכירת קרקע לגר תושב.

4. קיים מעמד ביניים של נכרי שאינו "גר תושב" ואינו עובד עבודה זרה. הרב קוק (משפט כהן סי' נח) בעניין היתר המכירה נוטה לומר שנושא זה שנוי במחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד. הרמב"ם אוסר להושיבו בארץ כל זמן שאינו גר תושב, ואילו הראב"ד מתיר. לפי הכסף משנה גם הרמב"ם מודה לראב"ד, ולכן פוסק הרב שבשעת הדחק יש לסמוך על הראב"ד והכסף משנה. לשיטתם לא תהיה מצווה "להחיותו" כפי שקיימת בגר תושב, אבל נראה שנהיה מחויבים בכך מדין קידוש השם ומניעת חילול השם, כיוון שבתקופתנו המתקשרת הכול גלוי וידוע. השיקול של חלול השם בולט ביחסים בין יהודים לנכרים, לדוגמא בהלכות גזלה ואבדה (יא ג) פוסק הרמב"ם, שלמרות שאבדת נכרי מותרת, ואפילו קיים איסור הלכתי להשיב לו אבדה, במקום שיש קידוש השם מי שמחזירה הרי זה משובח, ובמקום שיש חלול השם אבדתו אסורה וחייב להחזירה. וכן בהלכות מלכים (ו' ה) ההסכם עם הגבעונים לא תקף על פי ההלכה כיוון שהיה בטעות אבל קיימו אותו בגלל חלול השם. כל אפליה בין יהודים לנכרים בתחום של "להחיותו" תיצור בהכרח חלול השם, וניתן להוסיף לכך את השיקול הבטחוני של סכנה ליהודים בכל רחבי העולם "מפני איבה" ולכן אנו מחויבים להשוות בתחום זה בין יהודים לנכרים.

5. נחלקו הפוסקים בשאלה אם קיים איסור "לא תחנם" – לא תיתן להם חנייה בקרקע' כלפי גוי זה. הבית יוסף (ח"מ סי' רמט) סובר שהאיסור קיים כל עוד אינו גר תושב, ואילו הב"ח שם

² הרב הרצוג הביא סברה זו בשם הרב קוק ב'תחומין' ב עמ' 172, אבל נראה שלא סמך עליה למעשה. גם הרב קוק עצמו הביא זאת בתור אפשרות, אבל לא הכריע.

בדעת הטור חולק. הרב קוק בסיבות להיתר המכירה הקל בשעת הדחק לסמוך על הפוסקים הסוברים שבגוי שאינו עובד עבודה זרה לא קיים איסור "לא תחנם".

6. הרמב"ם (הל' מלכים ו, א) מוסיף עוד תנאי להיתר הושבת נכרים בארץ ישראל:

אם השלימו וקיבלו ז' מצוות שנצטוו בני נח עליהן, אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר: "יהיו לך למס ועבדוך". קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות או שקבלו העבדות ולא קבלו המס, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם. והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבושים תחת ידם ולא יתמנו על ישראל לשום דבר בעולם. והמס שיקבלו שיהיו מוכנים לעבודת המלך וכיוצא בו...

הרמב"ם מדבר על מס ועבדות לצורכי המדינה, והרמב"ן (דברים כ, יא) סובר שיהיו עבדים לאנשים פרטיים.

7. האיסור למנות נכרי לתפקיד ציבורי במדינה הישראלית הוגבל על ידי האחרונים (כנסת הגדולה חו"מ סי' ז, מאזנים למשפט) רק למינוי שנעשה בדרך כפייה. אבל אם העם קיבל את המינוי מרצונו החופשי, לא קיים איסור בכך. הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני עמ' קמ-קמד) חידש שנבחרים באמצעות בחירות אישיות הם באי כוח הציבור לפעול למענו ולכן הדבר מותר, ובמיוחד שהמינוי הוא לזמן מוגבל ואינו עובר בירושה.

8. לגבי הנוצרים הקתולים לכאורה קיימת בעיה עקב הגדרתם כעובדי עבודה זרה. אלא שכאן קיימות דעות בפוסקים שלפיהן גויים לא הוזהרו על עבודה זרה בשיתוף, ועוד שהגמרא בחולין יג, ב אומרת ש"נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודת כוכבים הן אלא מנהג אבותיהן בידיהן". הרב הרצוג מסתמך על סיבות אלו להקל (תחוקה לישראל על פי התורה עמ' 12-20):

אמנם אנו מחוייבים למנוע את הפולחן הזה בכח במדינה היהודית, וכלפי זאת אני אומר שלא נחטא כנגד תורתנו הק' אם נסבול את קיומו, הואיל ואינו ברור שמוטל עלינו מצווה זו (ביעור עבודה זרה) מן התורה, וכיוון שזה ספק, אפילו יהא זה ספק דאורייתא, בשעת הדחק גדול כזה לכל עם ישראל נסמוך על רבינו הגדול ז"ל שספק מן התורה לקולא, ואיסור שאינו מן התורה מתירים מפני איבה.

לגבי נוצרים פרוטסטנטים קיימת התייחסות יותר מקילה, כיוון שחלקם אינם נגועים בעבודה זרה כמו הקתולים. בשו"ת שואל ומשיב (מהד"ק, ח"ג סי' עב) התיר להפוך בית תיפלתם לבית מדרש, והובאו דבריו בשו"ת יביע אומר (חו"א או"ח סימן ז).

10. יישום ההלכות כלפי גר תושב מותנה ברמב"ם (הל' ע"ז י, ו) ב"ידינו תקיפה", וייתכן והמצב כיום אינו מוגדר כך. ועוד שקיים חשש של "איבה" ו"דרכי שלום". וכן יישום מצוות ביעור עבודה זרה אינו נוהג כיום למעשה, וכמו שכתב הרב הרצוג שם:

וכלום אמר אדם מעולם שאסור לנו לישב בארץ ישראל בזמן שידם תקיפה, מפני שאסור להכניס עצמו ב"אונס רחמנא פטריה"? וממילא אין מקום לומר שמוטב לנו שלא לקבל את המדינה היהודית מלקבל ולעבור על אותן המצוות, שמכיוון שלא ניתן לנו להקים את המדינה העברית אלא בתנאים כאלה, באופן כזה לא נצטווינו, ומצווה אין כאן ועבירה אין כאן.

לסיכום ניתן לומר, שבמישור ההלכתי קיימת אפשרות לקבל נכרים לתוך מדינה יהודית, ואפילו נוצרים העובדים עבודה זרה. ברור שעל מנת להתיר זאת יש להסתמך על השיטות המקילות בראשונים ובאחרונים ולהכריע כדעתם על מנת שלא לקבל מצב שבו המדינה עוברת על ההלכה.

ברור גם שגישה זו מותנית בעמדה האידיאולוגית כלפי המדינה: פוסקי הלכה שיקבלו את המדינה לכתחילה כמערכת רצויה וירצו להכשירה על פי ההלכה ימצאו כר נרחב לכך. הרב אלישע אבינר³ מספר על שיחה שקיים עם הרב ישראלי:

שאלתי אותו על אחד מפרקי ספרו 'עמוד הימיני' הון במעמדם של הנוכרים במדינת ישראל. נושא הדיון הוא, האם מותר למנות נוכרי לתפקיד ציבורי. הגר"ש כתב שהאיסור... מתייחס רק למינויים שהם בבחינת "שררה"... שאלתי את הגר"ש מדוע אין הגבלה על מינוי נכרים לתפקיד ציבורי מצד החובה להטיל מס ועבודות... לאחר מ"מ הלכתי קצר, דחה הגר"ש את דבריי על הסף, והוסיף שאין לקבלם מפני שלפי דבריי, כולנו חוטאים ואיננו נוהגים כשורה בכך שאנו מאשרים את נוכחותם של נוכרים בבית המחוקקים... למדתי שהאמונה בהשגחה הא-להית על המדינה מחייבת את העוסק בסוגיות של 'תורה ומדינה' לרדת לעומקה של הלכה כדי לבחון היטב האם קיימות הגדרות הלכתיות המאפשרות לגשר בין התורה למדינה... הגר"ש דרש ללמד זכות על המדינה גם ברמה ההלכתית.

גם בהקדמה לקובץ התורה והמדינה ה-ו כתב הרב ישראלי:

חס לנו לנגח את המדינה בשם התורה. אדרבא עלינו לחזקה ולסמכה, לעודדה ולכוונה. כי בה במידה שנתקרב עם התורה אל המדינה, תתקרב גם המדינה אל התורה. דברים נוקבים אלו של הרב ישראלי הם המפתח למציאת הפיתרון ההלכתי לסוגיות רבות וגם לסוגיית בני המיעוטים.

ב. השאלה המוסרית

הרמב"ן (השגות לספר המצוות, שכחת העשין, מצוה טז) הביא את המצווה להחיות גר תושב (על פי פסחים כא, ב; עבודה זרה סה, א):

שנצטוינו להחיות גר תושב להציל לו מרעתו שאם היה טובע בנהר או נפל עליו הגל שבכל כחנו נטרח בהצלתו ואם היה חולה נתעסק ברפואתו.

והרמב"ם (הל' ע"ז, י, יב) כתב על כך:

הואיל ומצווים להחיותו מרפאים אותו בחינם.

מצווה זו אינה קיימת לגבי גוי המקבל היתר ישיבה בארץ אבל אינו מוגדר כגר תושב, אולם קיימת דרישה הלכתית התואמת את המוסר האנושי לנהוג כלפיו ב"דרכי שלום", וכפי שפוסק הרמב"ם (הלכות ע"ז, י, ה):

מפרנסים עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ואין ממחין בידי עניי עובדי כוכבים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום, ושואלים בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום⁴.

³ במאמרו, "על משנת התורה והמדינה של הגר"ש ישראלי צ"ל", בתוך: גאון בתורה ובמידות, עמ' 180-181.

⁴ לגבי הצלת חיים של גוי בימינו, גם אם הוא עובד עבודה זרה, נראה שנפסוק כראשונים ש"מעשה אבותיהם בידיהם" (תוס' ע"ז ב, א ועוד) או כמאירי (ע"ז כו, א, גיטין נט, א, כתובות ג, ב), הסובר שאומות הגדורות בדתות אינם בכלל עכו"ם. הרב קוק (אגרות הרא"ה ח"א סי' פט) כותב ש"העיקר כדעת המאירי". וכן כתב בכנה"ג (ח"מ סי' תכה אות ש). לגבי הצלת גוי בשבת כבר האריכו הפוסקים, עי' באגרות משה אר"ח ח"ה סי' כה; מנחת יצחק ח"י סי' לא; ציץ אליעזר ח"ח סט"ו וח"ט סי"ז. וכולם התירו בזה"ז משום 'איבה'.

וכן כתב הרמב"ם בהל' מלכים (י, יב):

וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווין להחיותו שנאמר "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה", וזה שאמרו חכמים אין כופלין להן שלום בעכו"ם לא בגר תושב, אפילו העכו"ם ציוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", ונאמר "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

הרמב"ם מונה על פי חז"ל מספר חיובים: פרנסה, ביקור חולים וקבורת המת. נראה לומר שבימינו אנו נוסף לרשימה זו עוד חיובים על פי תנאי החיים של תקופתנו כמו: צורכי חינוך, בריאות, תשתיות, שירותים קהילתיים ועוד.

מדברי הרמב"ם משמע שאין מדובר רק על חשש איבה, שאם לא ננהג כלפיהם כראוי הם יחזירו לנו יחס דומה, אלא מדובר כאן על ערך גבוה של "דרכי שלום" שמקורו בפסוקים שהרמב"ם מצטט. הרשב"א (בחידושו לגיטין סא, א), מדייק מתוך דברי רש"י שהחסד שעושים לעכו"ם הוא מפני איבה, ולכן רק כשמתעסקים במתי ישראל ולידם יש מתים נכרים מתעסקים גם בהם כי אחרת תהיה לנכרים איבה כלפי ישראל. הרשב"א חולק על רש"י שם ומביא ראיות שמדובר גם על התעסקות בנכרים ללא ישראל. לא ברור מתוך דבריו אם הוא מסכים לעיקרון העולה מרש"י ש"דרכי שלום" הכוונה לאיבה, או שהוא סובר שהטעם הוא כרמב"ם, וכן בחידושי הריטב"א שם. הדרישות המוסריות בתקופתנו מכוונות אותנו ללכת בדרכו של הרמב"ם, כמו שהרב קוק כתב שהעיקר כמאירי בהגדרת עכו"ם, והוסיף שם באגרות הרא"ה (ח"א סי' צ):

ואם תיפול שאלה על איזה משפט שבתורה, שלפי מושגי המוסר יהיה נראה שצריך להיות מובן באופן אחר, אז אם באמת על פי בית דין הגדול יוחלט שזה המשפט לא נאמר כי אם באותם התנאים שכבר אינם, ודאי ימצא על זה מקור בתורה⁵.

הדברים אמורים על מצווה או משפט בתורה שבית הדין הגדול כשיקום יוכל לדרוש את התורה ולומר שהיה קיים בתקופות הקודמות ולא בזמן הזה. גם אנו לפני שקם בית הדין הגדול יכולים להכריע במחלוקות פוסקים על פי אמות מידה מוסריות, וכך נראה שנהג הרא"ה קוק. עכו"ם בחז"ל הוא אדם עוין המסוכן לישראל, ולכן אסור להתייחד עמו ועוד הגבלות שהטילו חז"ל על המגע עמו. בתקופתנו בן מיעוטים העוין את מדינת ישראל כמדינה יהודית אינו חמור מעכו"ם בימים הקדומים. מובן, שבזמן מלחמה הכללים משתנים.

אנו חייבים לבדוק את עצמנו, אם באמת קיים שוויון כפי שהרמב"ם דורש בין יהודים לגויים בכל התחומים האלו. בתקופתנו לא ניתן להסתפק בהסכמה על העיקרון שאותו טבע הרמב"ם ללא יישומו בפועל בפרטים. כל פרט גלוי וידוע, ואם איננו מדייקים בפרטים, לא די שאנו גורמים לחילול השם ולאיבה, נלע"ד שאיננו מיישמים את העיקרון של "דרכי שלום". אם איננו ממלאים את חובתנו בתחום זה, לא נוכל להמשיך ולפעול במישור הנאמנות למדינה היהודית. המוסר הוא הבסיס לכל מבנה חברתי או לאומי.

מעבר לכך, נראה שגם אם על פי ההלכה אין לגויים החיים במדינת ישראל מעמד של גר תושב, הדרישה המוסרית התובעת מכל מדינה דמוקרטית לתת שוויון מלא לכל תושביה מחייבת אותנו מדין קידוש השם ומניעת חילול השם. יש לבדוק בקפידה את הגבולות הסובייקטיביים של חילול השם, שהרי על פי ההלכה אין הגדרה לחילול השם, אלא מה שנתפס בעיני הציבור לבעיית הוא

⁵ הערת המערכת: בענין זה עי' מאמרו של הרב שלמה אישון, "ההלכה בחברה משתנה", 'צהר' יב, עמ' 34.

חילול השם, כפי שמשמע מהרמב"ם בהל' יסודי התורה (ה, יא), ולהבדיל בין הציבור הרחב לגורמים אינטרסנטיים הרוצים בכוונה להכפיש את התנהגות עם ישראל במדינתו. הנצי"ב בהקדמה לספר בראשית כותב שספר זה הנקרא בפי חז"ל "ספר הישר" הוא התשתית לכל התורה, כיוון שהוא עוסק בענייני מוסר ומידות. מוסר התורה לדבריו נבחן ביחס לגויים, אפילו עכ"ם:

זה היה שבח האבות שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים, היינו שהתנהגו עם אומות העולם אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם באשר היא קיום הבריא. האיגרות ששלח יהושע ליושבי הארץ מעידות על האפשרות שלכתחילה ישבו גויים בתוך המדינה היהודית במעמד של גרים תושבים. וכך פוסק הרמב"ם (הל' מלכים ו, ה), על פי הירושלמי שביעית ו, א):

שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם מי שרוצה לברוח יברח, וחזר ושלח מי שרוצה להשלים ישלים, וחזר ושלח מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה. אם כן מפני מה הערימו יושבי גבעון, לפי ששלח להם בכלל ולא קבלו, ולא ידעו משפט ישראל ודימו ששוב אין פותחין להם לשלום. ולמה קשה הדבר לנשיאים וראו שראוי להכותם לפי חרב לולי השבועה, מפני שכרתו להם ברית, והרי הוא אומר "לא תכרות להם ברית", אלא היה זינם שיהיו למס עבדים, והואיל ובטעות נשבעו להן בדין היה שיהרגו על שהטעום לולי חילול השם.

נראה לענ"ד שהתורה דאגה לשמירה על נורמה מוסרית כבסיס להתנחלות הלאומית של עם ישראל בארץ ישראל. אם קיימים גויים המוכנים להשלים עם ישראל ולחיות בתוכם מתוך נאמנות, קיים איסור מוסרי לגרשם. ואולי עצם מתן האפשרות לגויים לחיות בתוך המדינה היהודית, יש בו גם מתן אפשרות לנו לבחון את רמת המוסריות שלנו כלפי זרים כדברי הנצי"ב. היחידים שנענו להצעה הם הגבעונים. הברית שנכרתה אתם הייתה בטעות, ולמרות זאת קיימו אותה בגלל חילול השם. פעם נוספת אנו רואים בכניסה לארץ שלא ניתן להפר ברית בגלל נימוקים מוסריים של חילול השם.

דוד העולה למלכות צריך לפרוע את העוול שנעשה כלפי הגבעונים על ידי קודמו שאול, והוא עושה זאת אף שעובר על איסור תורה של "לא תלין נבלתו על העץ", משום שהוא מודרך על ידי החשש מחילול השם (יבמות עח, ב).

יש כאן מסר חד משמעי. לא ניתן להתנחל בארץ או להקים מלכות ללא בסיס מוסרי איתן במיוחד בתחומים המוסריים הנוגעים לגויים החיים בתוכנו.

ג. הבעיה הלאומית

מציאות של "לאום בתוך לאום" איננה אפשרית. חשש מפני מצב זה כבר נמצא אצל פרעה האומר "והיה כי תקרינה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ" (שמות א, י). זו הסיבה שגר תושב נדרש לנאמנות מוחלטת כפי שראינו בדברי הרמב"ם לעיל. קיימת הלכה שאין מושיבים גר תושב בירושלים ולא בספר (ספרי דברים כג), וסיבתה היא החשש לשיתוף פעולה עם האויב (מלבי"ם שם - שלא ימסרו העיר לאויבים).

קביעתו של הרמב"ן (בהשמטות לספר המצוות מצוה ד): "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות", מחייבת אותנו לעקוב בדריכות אחר מידת הנאמנות של בני המיעוטים החיים בתוכנו. גילוי אחווה לאומית עם אויבינו מסכנת את אחיזתנו בארץ ישראל.

שאלת מעמדם של היהודים עלתה בתקופת נפוליאון. כדי לדון במצבם כינס אספה של נכבדים יהודים (שנת 1,860 למניינם). נפוליאון הציג לפני האספה 12 שאלות, שנועדו להבהיר את יחסם של היהודים לאומה הצרפתית, ולבחון אם יש סתירה בין חוקי דת ישראל לבין החוק הצרפתי. הוצגו שאלות כמו: מה יחס ההלכה היהודית לנישואי תערובת ועוד. חברי האספה הסכימו כי צרפת היא מולדתם והם צרפתים בני דת משה, וכי הם רואים בצרפתים הלא-יהודים את אחיהם. ומכיוון שצרפת היא מולדתם, חלה עליהם חובה להתגייס לצבאה ולהגן עליה.

נפוליאון רצה לתת לתשובות הנכבדים תוקף, ולכן החליט לכנס "סנהדרין". הוא בחר בכינוי המסורתי "סנהדרין" כדי למשוך את לבם של היהודים. נשלחו הזמנות ליהודים בכל ארצות אירופה. לפתיחת הסנהדרין (בשנת 1807 למניינם) הגיעו נציגי יהודים מצרפת, מגרמניה המערבית ומצפון איטליה. ה"סנהדרין" אישרה את החלטותיה של אספת הנכבדים ונתנה להם תוקף של מעין פסק הלכה.

כשנה לאחר כינוס ה"סנהדרין", פרסם נפוליאון פקודה שהגבילה את היהודים בתחומים שונים. הפקודה קבעה שיהודי שרצה לעסוק במסחר נזקק לרישיון שניתן לשנה בלבד. נקבע גם שיהודי חייב לשרת בצבא, והוא אינו יכול לגור בכל מקום שירצה. פקודה זו ידועה בשם "**הפקודה המחפירה**", ונקבע כי תהיה בתוקף במשך עשר שנים. הצו חייב את היהודים לכוון מעין ועדים, קונסיסטוריות, בכל אזור שגרו בו אלפיים יהודים לפחות. על כל הקונסיסטוריות פיקחה הקונסיסטוריה המרכזית שישבה בפריס. כך יכול היה השלטון לפקח על היהודים. מכל הבחינות הללו, אין ספק שיחסו של נפוליאון ליהודים מציין נסיגה מעקרונות האמנציפציה. עם זאת סבר נפוליאון שמדיניות זו של **מתן עדיפות** ברורה לחוקי המדינה על פני חוקי הדת ומנהגיה **תתרום לשילוב היהודים במדינה במהירות**, ולא יהיה עוד הבדל בינם לבין יתר האזרחים בקיסרות.

התלבטותו של נפוליאון בשאלת היהודים הייתה בנויה על ההנחה הבסיסית שלא יתכן קיום ללאום בתוך לאום, והוא רצה לבדוק אם היהודים הם דת או לאום. היהודים מצדם ניסו לשכנעו שהם דת ולא לאום על מנת לזכות בזכויות מלאות, אבל התברר בהמשך שהוא לא השתכנע, וניסה לנקוט באמצעים מעשיים כדי לוודא שהיהודים נאמנים למדינה הצרפתית ולשלבם מהר ככל האפשר בתוך ממלכתו.

הדוגמא של נפוליאון ממחישה עד כמה המצב של "לאום בתוך לאום" הוא בעייתי וכמעט בלתי אפשרי. היהודים שהזדהו עם המדינה שבה חיו נכנסו בדרך כלל לסכנת התבוללות, ולכן היו בין גדולי ישראל שהתנגדו נמרצות לאמנציפציה, כמו הגרש"ז מלאדי. הם הבינו שמחיר השוויון הוא התבוללות. הם לא רצו שיהודים י"לחמו מלחמות לא להם, ולא ראו עניין בכך שהיהודים יצביעו בבחירות לאספה הלאומית. כל שרצו היה שיאפשרו להם לחיות ולהתפרנס כבני אדם⁶.

⁶ על המחלוקת בין ה"חוזה מלובלין" ליהודי הקדוש מפשיסחא בנושא זה, עיין בספרו של מרטין בובר: 'גוג ומגוג', הוצאת עם עובד.

ד. הצעות מעשיות

ברור שבדרך הטבע בתוך מדינת ישראל ימשיך להתקיים מיעוט ערבי גדול. שיטת המשטר הדמוקרטית נראה שנכון לעכשיו תמשיך להתקיים, כי היא הוכחה כשיטה היעילה ביותר למרות החסרונות הקיימים בה.

כפי שראינו לעיל (פרק א) הקושי בתחום ההלכתי איננו גדול כפי שמקובל לחשוב. עם זאת, עלינו להתמודד כראוי עם השאלה המוסרית. משמעות הדברים היא שצריך להיות קשר הגיוני בין זכויותיהם של המיעוטים לבין חובותיהם, תוך התחשבות במאפיינים הייחודיים שלהם לעומת האוכלוסייה היהודית. ולהלן נביא כמה דוגמאות:

1. כבר נפסק להלכה שמתגר לגוי להיות שר בממשלה (עי' הרב שאול ישראלי עמוד הימיני קמ-קמד). אולם כשמדובר על ממשלה שמחליטה בשאלות של שלום ומלחמה, סביר לקבוע שהדבר מותנה בכך שבני משפחתו משרתים בצה"ל.⁷

2. משיקולים ציוניים, בהחלט סביר למנוע מערבים לקנות בתים וקרקעות ביישובים יהודיים, אולם הדבר מחייב לתת מענה הולם לצורכי הדיור שלהם, בהקצאת קרקעות מדינה בסמיכות לריכוזים הערביים. בהקשר זה נראה שניתן להקל בנוגע לאיסור "לא תחנם", כפי שכתבנו לעיל.

3. אין למנוע מהם שירותי חינוך והשכלה. אמנם יש מקום לטענה שהשכלה גבוהה מעלה את התודעה הלאומנית אצלם, אבל מאידך, קיימים מחקרים המראים שרמת הילודה יורדת ככל שהשכלה עולה, וכן אחוז המהגרים מהארץ; כך שיש צדדים לכאן ולכאן.

4. לגבי קצבאות ילדים, הוצע שהן יעברו דרך ארגונים יהודיים כמו הסוכנות היהודית, ואז כשם שהמדינה משקיעה בעידוד עליה, כך היא יכולה לתמוך בעידוד ילודה יהודית, אבל עדיין יש לעיין בנושא.

בוודאי, קיימים פרטים רבים נוספים שיש לתת עליהם את הדעת, אבל העיקרון המוסרי של ההגיונות חייב להיות הקו המנחה. אם נעמוד בהצלחה במשימה זו נצטרך להגדיר כיצד לשמר את המדינה כמדינה יהודית ולהיזהר לבל תהפוך ל'מדינת כל אזרחיה' תוך איבוד ייחודה כמדינה יהודית.

במגילת העצמאות הוגדרה מדינת ישראל כ"מדינה יהודית בארץ ישראל", ובצד הגדרה זו נכתב שהמדינה תנהג לקיום שוויון זכויות מלא בין כל אזרחיה ללא הבדל דת, גזע או מין. בהיעדר חוקה למדינה לא הוגדר אופיה של המדינה בחוק מעבר למגילת העצמאות. בחוק יסוד הכנסת שהתקבל בכנסת ה-11 נקבע שמפלגה שאינה מקבלת את מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לא תוכל להתמודד לכנסת. זו הפעם הראשונה שהגדרה זו נכנסה לספר החוקים. מאז בעוד מספר חוקים כמו חוק יסוד כבוד האדם וחירותו וחוק חופש העיסוק שהם חוקי יסוד נטבעה ההגדרה "מדינה יהודית דמוקרטית". מאז נוצר מתח בין שתי ההגדרות: מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית, והדבר בא לידי ביטוי בתחומים רבים כמו הזכות השווה לרכישת קרקעות בכל מקום, השאלה אם ניתן להגביל ערבי מלקנות קרקעות בכל מקום בארץ כולל אדמות קק"ל. השאלה עדיין לא נפתרה.

⁷ זה לא ישפיע לרעה על מעמדו של הציבור החרדי, מפני שבין כה וכה צפוי אצלם שינוי משמעותי בשנים הקרובות ביחס לשירות הצבאי, ובשלב זה חלק מנציגיהם אכן נמנעים מלהיות שרים בממשלה.

ישנו ספר הנקרא 'מדינה יהודית ודמוקרטיה - שישה מבטים'⁸. שמו של הספר ממחיש את הדילמה שבה אנו מצויים, ולכן קיימת חובה לחזור להגדרה הבסיסית המצויה במגילת העצמאות, המדברת על מדינה יהודית, דהיינו: מדינת לאום שצורת השלטון בה היא דמוקרטיה. לא ידוע לי על אף מדינה דמוקרטית בעולם שהדמוקרטיה נמצאת בהגדרתה הרשמית. על מנת להשיג הגדרה זו, אנו צריכים לנקוט במספר פעולות:

1. להעמיק את הזהות היהודית בתוך החברה היהודית. כמו כן יש להבהיר לציבור הרחב, ולהתחיל מבני הנוער, שדמוקרטיה היא שיטת משטר ולא הגדרת המדינה. המדינה היא מדינה יהודית המתנהלת על ידי דמוקרטיה ולא מדינה יהודית-דמוקרטית.
2. הכנסת תישאר בצורתה הנוכחית, כך שכל אזרח יוכל לבחור ולהיבחר ללא הבדל לאומי.⁹
3. יוקם גוף יהודי עליון שיעסוק בחוקים הקשורים לצביון היהודי של המדינה. גוף זה יתכנס לדיונים מזדמנים על פי דרישת רוב חברי הגוף, והוא זה שיקבע את החוקים שבתוקף סמכותו. לכנסת לא תהיה סמכות לטפל בחוקים אלו וכן לבית המשפט העליון. החוקים שבהם יעסוק גוף זה יהיו: גבולות המדינה, החכרת אדמות מדינה, מיהו יהודי, שבת, חזיר, חמץ, חוק השבות, נישואין וגירושין. עדיין תהיה בעיה שלכל שאלה כלכלית, חברתית או מנהלית יש נגזרות לשאלות לאומיות, ולשם כך נצטרך לדאוג לשמר את הרוב היהודי המוצק בכנסת.
4. ייקבע בחוק שנשיא המדינה, ראש הממשלה, נשיא בית המשפט העליון והרמטכ"ל חייבים להיות יהודים.
5. תועמק התודעה החינוכית בקרב בני המיעוטים על יהדות, מדינה יהודית ומקומם בתוך המדינה.
6. בני המיעוטים יחויבו בשירות לאומי למען המדינה, במיוחד במקום מגוריהם. יש לתת הטבות למי שישרת שירות לאומי אבל לא להתנות זכויות אזרח בסיסיות בקיומו של שרות לאומי. אין להשתמש בו כ"מבחן נאמנות" כיוון שבעולם שלנו לעיתים יש "נאמנות כפולה", שאנו יודעים את הבעייתיות שלה, אבל לא ניתן ל"העניש" מי שאוחז בה.
7. דיכוי כל תמיכה מעשית באויבי מדינת ישראל. תמיכה אידיאולוגית תגונה וייערך אחריה מעקב.
8. תוקם רשות מיוחדת שתטפל בצרכים האזרחיים של בני המיעוטים בתחומי החינוך, הרווחה, הקרקעות, התשתיות של כבישים, מים וחשמל, הבטיחות בדרכים, האבטלה ועוד. רשות זו תפרסם את מעשיה על מנת שניצור תשתית מוסרית איתנה, שתוכל להוות בסיס לדרישות חד משמעיות בתחום הנאמנות למדינה.

⁸ רות גביון, ירמיהו יובל, אמנון רז-קרקוצקין, אליאב שוחטמן, ידידיה צ' שטרן ומשה שמיר, בתוך 'זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני - מבט אנציקלופדי', כתר 2007.

⁹ יש המציעים לעבור לשיטה אזורת, תוך חלוקת איזורים כזאת שתבטיח שאף שכל ערביי ישראל ויש"ע יצביעו, עדיין יישמר רוב יהודי מכריע בכנסת.